

נספח א: ראיון עם מר יצחק נבון.

נפגשתי עם נשיא המדינה לשעבר, מר יצחק נבון, במשרדו שברח' הנביאים 31 בירושלים ביום ב, ג' בניסן תשנ"ח (30.3.98), וראיינתי אותו במשך כשעה ורבע. מרבית הראיון נסב על פגישתם של דוד בן גוריון והחזון איש, ביום א' בחשוון תשי"ג (28.10.52). יצויין, כי עדותו של מר נבון בנושא זה היא בעלת חשיבות מכרעת, שכן הוא היה עד הראייה היחיד למפגש.

עיקר הראיון הוקדש להתייחסות אל התיאורים המובאים בספר 'פאר הדור'¹. יצויין, כי במספר שלבים בראיון הביע מר נבון את זעזועו על הסילופים וה"המצאות" הכלולים בספר זה, והביע את צערו על כך שמתכבדים חרדיים אינם חוששים לאיסור 'מדבר שקר תרחק'. בין השאר מחה על מספר דברים המיוחסים לו-עצמו בספר זה, ואשר אין להם שחר. לדברי מר נבון, מאמרו של הרב חיים סבתו (ראה: תמר, גמל טעון), המתאר את המפגש, נכון בעיקרו, אם כי חסרים בו פרטים אחדים ויש בו אי-דיוקים קלים ביותר.

להלן תמצית דבריו של מר נבון (לאחר עריכה).

פגישת החזון איש עם בן-גוריון.

עוד לפני המפגש עם החזון איש ביקש בן-גוריון להפגש עם אישיות חרדית. היה זה הרב מבריסק, ר' יצחק זאב סולובייצ'יק. בן-גוריון שמע על התנגדותו החריפה לציונות ולמדינה, וביקש לעמוד על שורשיה: מה מניע אותו? מה השקפת עולמו? - הוא שלח אותי לתאם את הפגישה. הגעתי לביתו של הרב מבריסק בשכונת זכרון משה בירושלים, וזכורני שמצאתי אותו יושב על כורסא, מכוסה בשמיכה, ונראה כמי שלא חש בטוב. הצגתי את עצמי והודעתי לו כי באתי בשליחותו של ראש הממשלה, כדי למסור לו שראש הממשלה מבקש לשוחח עימו. הרב מבריסק השיב: "לא צריך, לא צריך". שאלתי: "מדוע?" - והוא השיב: "אינני מרגיש טוב". אמרתי לו: "ראש הממשלה יבוא לכאן, אליך", אך הוא השיב שנית: "לא צריך, לא טוב". חזרתי ושאלתי: "מדוע?" והוא ענה: "כתוב: אל תתוודע לרשות". אמרתי: "זה מתייחס לרשות של גויים, וכאן מדובר ברשות של יהודים", אך הוא חזר ואמר: "זה לא טוב, זה לא יהיה טוב", ולא נתן כל נימוק נוסף לסירובו. מסרתי על כך לבן גוריון, והוא אמר משהו כמו: "אם לא אז לא, מה אפשר לעשות".

סקרנותו של בן-גוריון להכיר את החזון איש נתעוררה כאשר בעניינים שונים שעלו על סדר היום היו נציגים חרדיים, כגון ר' בנימין מינץ ור' קלמן כהנא, משהים את תשובתם ואומרים: 'על זה צריך לשאול את החזון איש', 'על זה צריך להתייעץ עם החזון איש'. מששאל על טיבו של החזון איש השיבו לו נציגים חרדיים אלה כי החזון איש איננו בעל תואר רשמי ואיננו נושא בשום תפקיד רשמי, הוא יושב בבני ברק בדירה צנועה, אך הוא הוא מנהיגה הרוחני של היהדות החרדית. תיאור זה עורר בבן-גוריון את הרצון לשוחח עימו.

¹ פאר הדור, ה, עמ' נד-סט.

בניגוד למה שנאמר ב'פאר הדור', לא הייתה לביקור כל סיבה אקטואלית, ומעולם לא אמרתי ש"בן-גוריון בא לדבר בעניין גיוס הבנות"². פרשת גיוס הבנות, שגעשה באותם הימים, לא הייתה הגורם למפגש, ומבחינתו של בן-גוריון לא הייתה חשיבות מיוחדת לעיתוי הפגישה. נושא גיוס הבנות לא הועלה אף במילה אחת במשך כל השיחה. הנושא המרכזי שהעסיק את בן גוריון, ושבגללו בא, היה השאלה: "כיצד אנו, יהודים דתיים ולא-דתיים, נוכל לחיות יחד בארץ הזאת מבלי שנתפוצץ מבפנים?". ראוי להדגיש, שבמלים אלו הציג בן-גוריון את מטרת בואו.

שלחנו את המזכיר הצבאי, נחמיה ארגוב, להסדיר את הפגישה, והוא הגיע לבני ברק ותיאם את המועד לקיומה. כשהגענו, היו לפני ביתו של החזון איש המוני בני אדם. הידיעה על המפגש היוצא-דופן כבר עשתה לה כנפיים. אינני רוצה להגזים ולומר כי היו שם אלפים, אך בודאי היו שם מאות. כיום אנחנו כבר מורגלים בכך שראשי ממשלות הולכים לרבנים ולאדמו"רים בקשר לבחירות, אך אז הדבר לא היה מקובל, ומה עוד שלא היה כאן כל מניע אינטרסנטי, אלא רצון ללבן נושאים מהותיים.

כשנכנס בן-גוריון הקביל החזון איש את פניו בכניסה והשניים לחצו ידיים. נכנסנו לחדר פנימה. לא היה שם איש מלבדם ומלבדי, ואני רשמתי את תוכן השיחה (הרשימות אינן תחת ידי כרגע). אני זוכר שהתרשמתי מן החדר הצנוע. לא הייתה שם אלא מיטת-סוכנות, שולחן, כסאות, ואצטבאות עמוסות ספרים. מלבד אלה לא היה בחדר כל ריהוט נוסף.

החזון איש ובן-גוריון התיישבו משני צידי השולחן, זה מול זה. בניגוד למה שנאמר ב'פאר הדור'³, החזון איש לא הסיר את משקפיו כשהשניים נכנסו לחדר, ובכל משך השיחה הרכיב החזון איש אותן. היה בשעתו תיאור באחד הבטאוונים החרדיים, כאילו החזון איש קם מכסאו, סב סביב כסאו של בן-גוריון, זעם על אורחו והוכיח אותו, ואילו בן-גוריון ישב נזוף ומבויש, כביכול. כל זה לא היה ולא נברא. שני האישים שוחחו בניחותא, בנימוס, בכבוד הדדי ובאורח ענייני. יתירה מזו, ניכר היה בשניהם כי נוצרה 'כימיה' ביניהם וכי הם רוחשים חיבה זה לזה, חרף ניגודי העמדות. בניגוד למה שנכתב ב'פאר הדור'⁴, כל השיחה התנהלה בעברית, ולא נאמרה בה אף מילה ביידיש.

בניגוד לאמור ב'פאר הדור'⁵, בן-גוריון לא פתח את השיחה בהכרזה על אמונתו בא-לוהים. כל הדיאלוג המובא שם - לא התקיים מעולם. בן-גוריון האמין בא-לוהים, ואף נתן לכך ביטוי חזק בכתביו, גם אם לא הייתה זו אמונה במובן הדתי המקובל; אך הוא לא הצהיר על כך בפגישתו עם החזון איש, והצהרה מעין זו גם היתה מנוגדת לאופיו.

² שם, עמ' נז.

³ שם, ע' נז: "החזון איש, בהיותו קצר רואי, הסיר את משקפיו ברגע שנכנס האורח לחדרו" (ההדגשה - שלי), ובהערות שוליים 76: "ידי לחכימא. רשימות ר"מ שנפלד". הרמז הוא, שהחזון איש הסיר את משקפיו דווקא מפאת היותו קצר רואי, כדי שלא יראה את בן-גוריון, וזאת כביכול כדי לקיים את מאמר ר' יוחנן ש"אסור לאדם להסתכל בדמות אדם רשע" (מגילה כ"א ע"א). וראה על כך: קרלינסקי, ראייה והבטה.

⁴ שם, עמ' נז, הערה 80: "כפי הנראה בחלק מן השיחה, כשדיברו ביידיש, לא הבין העד [=מר נבון] את שיחתם". מר נבון הוסיף, כי גם אילו דברו השניים ביידיש חיה בידו לחבין את הנאמר, שכן הוא דובר שפה זו.

⁵ שם, עמ' נח.

בן-גוריון פתח בעניין שהציק לו: "באתי לדבר אתך ולשאול אותך כיצד אנו, יהודים דתיים ולא-דתיים, נוכל לחיות יחד בארץ הזאת מבלי שנתפוצץ מבפנים?".

החזון איש השיב לו: "ישנה הלכה האומרת, כי כאשר שני גמלים עולים במשעול, אחד טעון משא ואחד לא, ואין די מקום לשניהם לעבור, על הגמל שאינו טעון לפנות את הדרך לגמל הטעון. אנחנו עמוסים במשא כבד של תרי"ג מצוות, יש עלינו עול כבד".

בניגוד למסופר ב'פאר הדור'⁶, לא הובאה ההלכה בגירסת 'שתי ספינות', ובניגוד לגירסה הנשמעת לעתים בציבור, היא לא נאמרה על 'שתי עגלות'. היא נאמרה על שני גמלים. גם משמעותו של המשל הייתה שונה מזו שמוצגת ב'פאר הדור'⁷ והרווחת בציבור: משל הגמלים לא בא להציג את הצד החילוני כריק וחסר-תוכן אלא, אלא כמי שאין עליו עול ואין עליו מגבלות, המוטלות על הצד החרדי.

בתגובה אמר בן גוריון: "ואתה חושב שעל הגמל הזה [הוא הראה על כתפיו] אין משא כבד?! - יישוב הארץ, ייבוש הביצות, ההגנה על הגבולות - כל אלה אינם משא כבד?!"

החזון איש השיב: "בזכות זה שאצלנו לומדים תורה אתם יכולים לעשות את כל אלה".

בניגוד למתואר ב'פאר הדור'⁸, לא "ניחם" החזון איש את בן-גוריון ולא אמר לו: "שבח גדול הוא לכם, שלעומת מסירות נפשנו למען התורה אין אתם מוסרים את נפשכם על ביטולה, במקביל לספינתנו תיחשב ספינתכם ריקה ולא מלאה במובן ההפוך". כל זה לא היה ולא נברא.

בן גוריון אמר: "אם לא היו הבחורים הללו שומרים עליכם, היו האויבים באים ושוחטים את כולנו, גם אתכם".

החזון איש חזר ואמר: "זכות אלה שלומדים תורה, יכולים השומרים לשמור ולהגן".

בן-גוריון חזר אף הוא: "אם לא יהיו מי שיגנו על הארץ, לא יהיו בני אדם חיים, וכשבני אדם אינם חיים, הם גם אינם יכולים ללמוד".

החזון איש השיב: "התורה היא עץ חיים, היא סם החיים".

בן גוריון המשיך: "לא המתים יהללו י-ה. ואני חוזר ושואל, איך נוכל לחיות ביחד".

⁶ שם, עמ' נח-נט.

⁷ שם, שם.

⁸ שם, עמ' נט.

החזון איש העיר, כי אין הוא רואה כל רצון להתחשב בחרדים. הוא התלונן על חילולי השבת, מנה אותם בכמה מגזרים ואמר, בין השאר, שאנשים נוסעים בקבוצות במשאיות לים בשבתות.

בן-גוריון אמר: "אני עצמי אינני נוסע במשאיות לים בשבת, אבל אלה שנוסעים הם פועלים, שזהו היום החופשי היחיד שלהם, וכך הם נחים מעמל השבוע. זו זכותם!" והוא הוסיף: "אם לא יילכו לים, האם יילכו לבית הכנסת? האם ילמדו תורה? הרי אי אפשר להכריח אנשים ללמוד תורה ולקיים מצוות. אבל גם הם יהודים, והם עושים דברים גדולים וחשובים למען עם ישראל. צריך לראותם כך, ולא לנסות לכפות עליהם".

ענה החזון איש: "אנחנו מאמינים, שיבוא יום וכולם ישמרו שבת ויתפללו".

בן-גוריון השיב: "כשיבוא היום - יבוא. בינתיים יש כאן יהודים דתיים ולא-דתיים, וכדי לחיות ביחד צריך להימנע מכפיה. לא כפיה דתית ולא כפיה אנטי-דתית. יוזיה כל אחד על פי דרכו".

זה היה תורף הדברים. השיחה נמשכה, אך בעיקר היו אלה חזרות על טענות אלה בצורות שונות.

יש לשוב ולהדגיש, כי בניגוד לאמור ביפאר הדור⁹ נושא גיוס הבנות לא הועלה כלל ועיקר. כמו כן, לא נשמעה כל אזהרה מפי החזון איש, כאילו החרדים לא יקיימו חוקים שיתבססו על כפיה אנטי-דתית¹⁰. גם המשלים אודות החולה ואודות האיכר הטיפש, המובאים שם¹¹, לא נאמרו מעולם. כמו כן, בן-גוריון לא שאל את החזון איש אם היה מחמש את הצבא בנשק מודרני או בגמרות¹². כל זה לא היה ולא נברא.

אחר כך קמו שניהם ובן-גוריון ניגש אל הספריה. הוא התבונן בספרים והעיר על כך שרובם ספרי הלכה. השניים החליפו כמה משפטים על מספר ספרים. אחר כך פנה בן-גוריון אל הדלת, והחזון איש ליווה אותו. שניהם נפרדו בברכת שלום.

בניגוד למסופר ביפאר הדור¹³, לא אמר בן-גוריון: "למרות הכל אין ספינתנו ריקה לגמרי".

כל השיחה לא נמשכה זמן רב. אינני זוכר בדיוק כמה זמן, אולי חצי שעה, אולי יותר.

רשמים וספיחים מן המפגש

בן גוריון התרשם מאוד מן החזון איש, ולאחר צאתו אמר: "איזה יהודי יפה! אילו עיניים יפות, איזה מבט!" וכן אמר: "איזו פקחות, איזו צניעות!". הוא גם שב ושאל: "מניין הוא שואב את

⁹ שם, עמ' נט-סא.

¹⁰ שם, עמ' ס.

¹¹ שם, עמ' סא.

¹² שם, שם.

¹³ שם, עמ' נט-ס.

כוחו?" - אך התרשמות זו נגעה לצד האישי בלבד. מן הבחינה העניינית הוא יצא מאוכזב: "בסופו של דבר הוא לא ענה לי, איך נוכל לחיות יחד בארץ הזאת". הוא אף התבטא, כי גישה מעין זו מפרקת את החברה שלנו, כי "הסכנה שנתפוצץ מבפנים חמורה עוד יותר מהסכנה של אויב חיצוני".

בניגוד למסופר ב'פאר הדור'¹⁴, בן-גוריון לא אמר על החזון איש: "סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה". זה לא היה סגנון הדיבור שלו. אבל נכון שאמר על החזון איש כי הוא "יהודי פיקח"¹⁵, וכי חזר על כך גם לאחר מכן. אף על פי כן, יש לציין כי הפגישה השרתה על בן-גוריון מידה של ייאוש, בכל הנוגע לאפשרות ההידברות והקיום בצוותא בין דתיים לחילוניים. הגישה שייצג החזון איש נראתה בעיניו כגישה שאינה יכולה לאפשר זאת. הוא התנחם, במידת מה, בגישתם של רבנים דתיים-ציוניים, עימם הייתה לו הידברות פעילה. בעיקר ייצג בעיניו הרב מימון (פישמן) את הטיפוס הדתי עימו ניתן להידבר ולהגיע להסכמות.

לדברי הרב סבתו, העיד הרב רקובסקי כי שמע מפי החזון איש: "יצא ממני אדם עם נשמה גדולה". לי עצמי לא ידוע על כך דבר.

בן-גוריון והחזון איש המשיכו את שיחתם בהתכתבות. החזון איש שלח אליו מכתב, ובן-גוריון השיב לו (כמובא ב'פאר הדור'¹⁶). כאן לראשונה עלה נושא גיוס הבנות. לא ידוע לי על קשר נוסף ביניהם. לא ידוע לי על תגובתו של בן-גוריון לספר 'חזון איש על אמונה ובטחון'.

¹⁴ שם, עמ' סב.

¹⁵ שם, שם.

¹⁶ עמ' סד-סו.